

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра релігієзнавства

**АНАЛІЗ МОДЕЛІ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПРАВОВОГО СТАТУСУ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
УЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна робота зі спеціальності
031 «Релігієзнавство»

На здобуття академічного звання бакалавра релігієзнавства

Студент-виконавець:
Примак Ольга Володимирівна

---

4 курс

Науковий керівник:
Сарапін Олександр Васильович
кандидат філософських наук, доцент

(підпис)

Допущено до захисту:
Зав. кафедри _____

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ДЖЕРЕЛА АНАЛІЗУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	8
1.1. Поняття,структура та форми правового статусу релігійних об'єднань	8
1.2. Поняття моделі правової (нормативної) регламентації статусу релігійних об'єднань та організацій. Роль ДКВ у визначенні характеру моделей.....	18
1.3. Правові джерела української законодавчої бази, що регламентують правовий статус релігійних організацій.....	20
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ХАРАКТЕРУ МОДЕЛІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЮРИДИЧНОГО СТАТУСУ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ	27
2.1. Правові принципи української моделі ДКВ як законодавчі передумови характеру статусів релігійних організацій.....	27
2.2. Зміст правового статусу релігійних організацій.....	30
2.3. Умови набуття правового статусу релігійними організаціями.....	40
2.3.1. <i>Реєстрація статуту (положення) релігійної організації.....</i>	<i>40</i>
2.3.2. <i>Вимоги до державної реєстрації релігійної організації.....</i>	<i>43</i>
2.3.3. <i>Проблема співвідношення правового статусу релігійної організації та релігійної громади.....</i>	<i>46</i>
2.3. Умови припинення правового статусу релігійних організацій.....	50
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	57

ВСТУП

Проблема сфер та рамок взаємодії та регуляції державно-конфесійних відносин є одним з найскладніших компромісних процесів пошуку належного рішення щодо балансу інтересів національної держави та повної реалізації права релігійних спільнот на свободу віросповідання та низки інших. Питання правового статусу релігійних спільнот у сучасних демократіях стосується не прав віруючої частини населення, але і тих його представників, котрі не сповідують жодних релігійних переконань. Правовий статус релігійних організацій та його законодавча регламентація – це маркери усвідомлення державою ролі та місця релігійних організацій у суспільстві та меж їхньої автономії. Сам же правовий статус визначає правосуб'єктність релігійних організацій, що ключовим чином впливає на їх діяльність, яка регламентується відповідно до законодавчих рішень. Саме тому розвиток новітніх, послідовних та цілісних моделей законодавчого урегулювання правового статусу держави постає винятково необхідним. Варто звернути увагу і на те, що законодавчий аспект проблеми ДКВ здебільшого знаходить своє відображення у роботах представників юридичної науки, у той час як практичний вимір лишається за релігієзнавством. На нашу думку, обидва є міждисциплінарними і вивчення законодавчого аспекту повинне здійснюватися і у рамках *scienceofreligion*, як такої, що найбільш повно здатна враховувати історичний та культурно-традиційні контексти при аналізі.

Актуальність дослідження полягає у необхідності більш детального аналізу вітчизняного законодавства у сфері свободи совісті, а точніше – законодавчої регламентації правового статусу релігійних організацій, котра ключовим чином формує певний тип правової взаємодії між релігійною організацією та державою, визначає її місце у суспільстві, і котра впливає, з одного боку, на зміст та використання організаціями своїх прав а також

встановлення розумних обмежень та правового контролю, а з іншого – на забезпечення реалізації людиною власного права на свободу совісті та віросповідання.

Тема нашого дослідження є відносно розробленою у вітчизняній науковій думці. Окремі дотичні до правового статусу проблеми є значно дослідженими вітчизняними дослідниками. Зокрема, питання щодо характеру ДКВ у їх, здебільшого, практичному аспекті знайшло відображення у роботах Андрусишина Б.І, Бондаренко В.Д., Котлярової Т.А., Титаренка В., Попоки А. та Решетнікова Ю та низки інших дослідників. При цьому у юридичному науковому дискурсі доволі активно аналізуються проблеми щодо реєстрації релігійних об'єднань та змістів їх правових статусів, а саме у напрацюваннях Васіна М.С, Пристінського І., Бикова О., Кочкадана А. і деяких інших. Доволі ґрунтовне дослідження відносно правового статусу релігійних організацій було проведене Радченко А. під назвою «Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства», яке доволі детально розглянуло специфіку правового статусу релігійних об'єднань у контексті їх суспільного характеру та впливу.

Мета дослідження: здійснити аналіз моделі нормативної регламентації правового статусу релігійних організацій у законодавстві України.

Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання:

1. розкрити специфіку, структуру та форми правового статусу релігійних об'єднань;
2. охарактеризувати поняття та структуру моделі правового регламентації статусу релігійних об'єднань та організацій і дослідити їх зв'язок з феноменом ДКВ;
3. установити правові джерела української законодавчої бази, що регламентують правовий статус релігійних організацій;

4. охарактеризувати правові принципи українських ДКВ як законодавчих передумов регламентації змісту статусів релігійних організацій та їх регламентації;

5. проаналізувати зміст, умови набуття та позбавлення правового статусу релігійними організаціями;

6. надати рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства у сфері нормативної регламентації правового статусу релігійних організацій.

Об'єкт дослідження – законодавство України у сфері свободи совісті.

Предмет дослідження – правовий статус релігійних організацій та норми відносно умов його набуття та припинення у законодавстві України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у дипломній роботі:

- набуло подальшої розробки поняття правових статусів релігійних об'єднань та організації у контексті їх сутнісних структурних елементів, а також правові підстави розбіжностей обох статусів та критерії розрізнення різних форм правових статусів релігійних об'єднань;

- вдалося теоретично обґрунтувати поняття моделі нормативної регламентації правового статусу релігійних організацій а також її взаємозв'язок з принципами ДКВ як комплексний правовий механізм, котрий впливає не лише на зміст статусу, але і його реалізацію у суспільно-державотворчих процесах;

- було з'ясовано, що модель ДКВ в Україні не носить повноцінного ліберального або зрівняльного характеру, а отже і цілісна модель правової регламентації статусів відсутня;

- набула свого обґрунтування теза, що принцип «відокремленості» релігійних організацій від школи та органів державної влади не є актуальним та юридично послідовним у рамках самого законодавства;

○ було вперше запропоновано удосконалення наявного законодавства України у сфері правового статусу та його регламентації релігійних організацій як інститутів публічного права.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було застосовано такі методи:

– аналізу, що уможливив послідовний розгляд законодавства на предмет моделі нормативної регламентації правового статусу релігійних організацій та його відповідних структурних елементів у їх найсуттєвіших характеристиках;

– порівняння, за допомогою якого вдалося більш точно встановити характер статусів організаційно різних релігійних спільнот;

– синтезу, що зробив доступним формування послідовної структури моделі регламентації та розкриття її характеру, а також обґрунтування зв'язку правового статусу релігійних організацій з повнотою їх суспільної діяльності, а отже і повної реалізації колективних аспектів фундаментальних прав людини;

– абстрагування надав змоги ототожнювати характер нормативного аспекту ДКВ та вище вказану модель нормативної регламентації у їх кореляції змістовної «природи», а також даний метод уможливив аналіз окремих найпоказовіших випадків, що свідчили про практичну непослідовність державної політики у сфері релігії та недостатність відповідної правової регламентації;

– гіпотези, який допоміг висунути ідею щодо потенційного розширення ДКВ та їх більш пропрацьованої регламентації у контексті становлення релігійних організацій як інститутів публічного права;

– метод теоретичного узагальнення, який зробив можливим формулювання узагальнених висновків і положень даної дипломної роботи.

Структура роботи становить собою: вступ, два розділи, висновки, список джерел та літератури (46 найменувань). Загалом робота містить 61 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ДЖЕРЕЛА АНАЛІЗУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЙОГО НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття, структура та форми правового статусу релігійних організацій.

Правовий статус (далі ПС) релігійної організації, як будь-якої іншої юридичної або фізичної особи, – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що наділений правосуб'єктністю) координує своє поведінку в суспільстві [38, с. 377]. ПС значно залежить від умов соціального ладу, в яких він складається та функціонує. При цьому ПС виступає у якості юридичної міри соціальної свободи суб'єкта права. У той же час, ПС може володіти тільки *суб'єкт правовідносин*. Зазвичай, ПС знаходить своє відображення у правових нормах та принципах, що є формально закріпленими у а) приписах НПА, б) нормативно-правових договорах та в) інших джерелах права.

До *структури* ПС особи, у тому числі релігійних організацій, належать такі елементи як:

- 1) Правосуб'єктність, що включає правоздатність та дієздатність;
- 2) Права, свободи та обов'язки;
- 3) Відповідальність (має вторинний характер — реалізується в результаті вчиненого правопорушення або в зв'язку з невиконанням компетенції чи перевищенням її обсягу) [там само, с. 380].

При цьому гарантії та умови держави щодо реалізації прав та свободи є факторами реалізації правового статусу особи, однак не елементами

структури його системи. Також, правосуб'єктність (як праводієздатність) можна віднести і до умов набуття ПС. Тут варто додати, що ПС, окрім всього, як «категорія визначає права і обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів для відкриття нових шляхів їх удосконалення» [40, с. 549].

Необхідність існування такої категорії як ПС та її відповідне формальне відображення може бути пояснене потребою у закріпленні правового змісту взаємин між публічною владою та підвладними структурами як суб'єктами права, визнання й гарантування формальної рівності й свободи всіх індивідів [17, с. 95]. При цьому ПС конкретної *юридичної особи* (далі – ЮО) завжди буде спеціальним (галузевим), чітко фіксованим, та регульованим відповідно до конкретних НПА.

Людина наділена правоздатністю з моменту свого народження і її права та свободи є невід'ємними відповідно до міжнародних стандартів (стаття 6 Загальної декларації прав людини ООН) та НПА конституційного порядку переважної більшості країн світу. Правоздатність же ЮО (разом з дієздатністю) з'являється з моменту державного офіційного (юридичного) визнання (у формі реєстрації тощо). Тобто ЮО отримує свій правовий статус разом з *офіційним визнанням*, доти вона не володіє жодною правосуб'єктністю (а отже і правами та обов'язками) і не має правового статусу – наділена лише *неправовим* статусом. Таким чином, неправовий статус – це статус будь-якого об'єднання до моменту офіційного набуття (у т.ч. у формі реєстрації) правового статусу. При цьому, неправовий статус передбачає не відсутність правового стану, однак він сам наділений певними змістовними компонентами.

Проблема змісту неправового статусу об'єднань є складним нормативним консенсусом міжнародних стандартів та національних законодавств. Якщо зміст правового статусу ЮО завжди є чітко визначеним

законодавством¹, то питання незареєстрованих, фактично неправових, громадських формувань лишаються поза розглядом законодавців. У сучасному демократичному світі кожна людина наділена невід'ємними правами, котрі вона може і повинна захищати. Так, деякі з прав мають не лише індивідуальний, але і *колективний аспект*. Зокрема, право на свободу мирних зборів та право на асоціацію (відповідно до статті 20 Загальної декларації прав людини ООН[6], стаття 11 ЄКПЛ [9]). Відтак, дані права стосуються не лише однієї особи, але і колективів та об'єднань. Міжнародні договори забезпечують виконання та захист даних прав.

У такому разі, незалежно від статусу, будь-яке об'єднання наділене наступними правами: на безперешкодне існування, зібрання (у тому числі публічні) та захист даних прав як колективний суб'єкт права у судах міжнародних інстанцій, якщо їх порушення або обмеження визнається недоцільними, недостатньо обґрунтованими або дискримінуючими з боку органів державної влади. Отже, державна реєстрація і набуття правового статусу не є необхідним для загального, базового, існування. Тобто об'єднання навіть не будучи ЮО природньо наділене *правоздатністю* та *дієздатністю* корпоративною (хоча і значною мірою обмеженою), що походить від суб'єктивних прав людини. Дієздатність об'єднань також виходить зі статті 6 ЄКПЛ, де кожному гарантується право на справедливий суд, а отже об'єднання навіть без правового статусу може захищати свої права як корпорація у рамках потенційного посягання держави або інших осіб, їх груп на безперешкодне існування об'єднання (тільки якщо воно переслідує мирну мету і не обмеження діяльності або існування не є обґрунтованим національною владою)². Варто зауважити, що ці права не стають *корпоративними*, не змінюють свого характеру та *суб'єкту*, однак об'єднання може на них претендувати як на імпліцитно належні.

---

¹Хоча можливо і таким, що не повно враховує реальну специфіку окремих організаційних форм.

²Під корпорацією ми розуміємо суто *механістичний* термін зібрання (нагромадження), але не форму ЮО, або тип формальної чи фактичної організації.

Також, ми вважаємо за потрібне визначити категорії, якими далі будемо оперувати у розумінні різних інституційно-правових форм релігійних і не тільки спільнот. Так, посилаючись на терміни рекомендацій щодо правосуб'єктності релігійних спільнот від ОБСЄ ми використовуємо поняття «релігійні об'єднання та об'єднання, що мають переконання» (далі – релігійні об'єднання) як найбільш повне визначення для найрізноманітніших релігійних течій напрямів, толків та конфесій, а також таких громад, що за своїми інституційними характеристиками чи практиками є теїстичними, нетеїстичні і атеїстичними. Під терміном же «релігійні організації або організації громад, що дотримуються певних переконань» (далі релігійні організації) ми розуміємо релігійні об'єднання, які визнаються *незалежними юридичними особами в національній правовій системі*. Відтак релігійні об'єднання виступають як фактична громада вірян або прибічників переконань, що не володіє жодним правовим статусом. Варто також додати, що обидва поняття (релігійні організації та релігійні об'єднання) є лише термінами визначення *правового* порядку, але не структурного. Тут ми наголошуємо на специфіці накладання соціологічного та правового виміру. Так, поняття організації не вносить іншого характеру у суспільну природу релігійного об'єднання з отриманням відповідного статусу. Ми вважаємо, щоб у подальшому уникнути непорозуміння у контексті аналізу, ми будемо використовувати термін *спільноти*, що є своєрідним теоретичним приматом двох типів³, визначаючи певну групу людей. Оскільки у нас не стоїть завдання розкриття соціологічних особливостей застосування того чи іншого терміну у їх суспільній природі⁴, ми беремо об'єднання як правниче нейтральне та родово відносно будь-яких видів організованості релігійних суспільних структур (і не лише релігійних). Кожна релігійна *спільнота* є релігійним *об'єднанням*, з боку міжнародних правових стандартів, як ми

---

³Спільнота – поняття соціологічного порядку, релігійне об'єднання – юридичного. Семантично вони не тотожні, хоча говорять про одні і ті ж структури «різними мовами».

⁴Розрізняючи релігійні спільноти та релігійні (соціальні) групи, де останній можливо є більш доречним в окремих випадках [15, с. 72], [39, с. 15].

намагались показати доти, а кожне релігійне об'єднання, яке отримало правосуб'єктність (відповідно до норм та визначених процедур окремо взятих законодавств) стає релігійною *організацією*.

Отже, ми відрізняємо релігійні *об'єднання* та релігійні *організації* як певні правові виміри релігійних спільнот. Спробуємо розглянути різницю статусів обох спільнот. Релігійна *організація* є суб'єктом права відповідно до більшості національних законодавств – вона наділена праводієздатністю. Релігійне ж *об'єднання* має жодного правового статусу, однак, на нашу думку, така відсутність не передбачає неправовий статус, як ми говорили до того щодо громадських об'єднань, але лише його *частковість*, в силу різниці специфіки релігійних та громадських спільнот.

Відповідно до судової практики Європейського суду з прав людини⁵ (далі – СтС) «релігійні об'єднання існують у формі організованих *структур*» [16, с.40]. Також, вони є такими, «що засновані на однакових або схожих щонайменше переконаннях», а отже «є захищеними у своїх правах сповідувати релігію, організовувати богослужіння, навчання, відправлення релігійних і культових обрядів»; «церква вільна у вираженні свого віросповідання і у забезпеченні одноманітності у цих питаннях» [там само, с. 41]. Важливо і те, що «церква може бути визнана як така, що має право оскаржувати втручання, що торкається релігійних переконань, якщо зможе довести, що вона кидає виклик, здійснюючи представницьку функцію від лиця своїх членів» [там само, с. 42].

Так, окрім права на зібрання та асоціації, релігійні об'єднання наділені можливістю апелювати до колективного аспекту права на свободу віросповідання, що викладений, зокрема у статті 9 ЄКПЛ, і відповідно захищати це право у Страсбурзькому суді з прав людини, що забезпечується статтею 6 ЄКПЛ. Отже, вони наділені правоздатністю (вони володіють правами, свободами) та дієздатністю як представника своїх членів. При

---

⁵Інша назва – Страсбурзький суд.

цьому релігійні об'єднання не наділені відповідальністю як релігійні організації. Притягнути перших до відповідальності як колектив буде доволі складно як і власне неможливо припинити їх колективну діяльність. Всі перелічені вище права релігійних об'єднань так само є діючими і для релігійних організацій.

Безумовно, всі ці права пов'язані не тільки з можливістю їх реалізації, але і активною участю національних органів влади щодо розумного регулювання та моніторингу. Так, загальний обов'язок держави забезпечувати права не зводиться лише до утримання від втручання у права, що перебувають під охороною, він також зобов'язує державу здійснювати активні кроки [там само, с. 50]. При цьому національні держави мають займати позицію нейтралітету та взаємної терпимості. Накладання обмежень можливе лише у випадку їх доцільності щодо дотримання демократичності устрою, а плюралізм думок та поглядів, у свою чергу, є однією з ключових цінностей сучасних демократій.

Якщо ми звернемося до рекомендацій ОБСЄ «Щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань» від 2004 року, то віднайдемо, що введення обмежувальних заходів у сфері свободи віросповідання має дати обґрунтовану відповідь на 3 питання:

- 1) Чи передбачене таке обмеження законодавством, тобто чи достатньо ясно законодавець дав зрозуміти, що заборонено, а що ні?
- 2) Чи зазначені в обмежувальному положенні *можливі підстави обмеження*?
- 3) Чи це обмеження пропорційне тому суспільному інтересу, заради захисту якого воно застосовується? [36, с. 22]

Також слід мати на увазі, що «*національна безпека*» не є допустимим обмеженням згідно зі статтею 9.2 ЄКПЛ та статтею 18.3. Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [там само]. Варто враховувати і

специфіку введення обмежень у контексті національної безпеки відносно боротьби з тероризмом. Так, закони у сфері національної безпеки та боротьби із тероризмом на релігійному ґрунті можуть бути цілком доречними, проте важливо забезпечити, щоб вони не були спрямовані проти релігійних організацій, які не займаються явно *кримінальною* або *насильницькою* діяльністю [там само, с. 31].

Перш ніж перейти до подальшого аналізу, варто враховувати ще декілька нюансів. Так, релігійне об'єднання може здійснювати захист своїх прав уСтС лише у тому випадку, коли відбулося неправомірне посягання, обмеження тощо на *право вільного віросповідання* або *релігійних переконань*, заява на посягання свободи совісті та думки тут не може виступати правовою підставою [16, с. 44]. Також варто наголосити, що проблема визначення релігійності певного об'єднання (це не стосується організації, котра вже визнана релігійною у рамках отримання відповідного юридичного статусу) залежить від можливості доказу існування певних релігійних переконань. У цей же час, свобода віросповідання є фактично «одним з життєвонеобхідних елементів самоідентифікації віруючих і їх концепції життя», котра має також цінність і для атеїстів, агностиків, скептиків та тих, хто ще не визначився [там само, с. 26]. Сповідування, у свою чергу, передбачає поєднання не лише словесних свідчень щодо власних переконань, але і передбачену релігією *певну поведінкову модель*.

Будь-яка релігійне об'єднання як громада вірян або прибічників певних переконань, є *організацією*, а отже може набувати правового статусу винятково як ЮО (у переважній більшості національних законодавств). При цьому у понятті ЮО в контексті релігійних громад ми вбачаємо:

- 1) Офіційне державне оформлення як організації, що має спільний (корпоративний) інтерес, цілі та мету;

- 2) Отримання правосуб'єктності організацією як цілісності, а отже і відповідних прав та обов'язків, і можливості захищати власні інтереси як цілісного правового суб'єкта.

Так, оформлення ЮО не має на меті *дозвіл на існування чи зібрання* релігійної громади, або надання їй відповідного *права*. Таке існування лише фіксується у рамках ЮО. Релігійним громадам міжнародне законодавство з прав людини надає захист, *незалежно від наявності у них статусу ЮО*[37, с. 19]. При цьому, релігійні громади *«можуть приймати рішення про заснування релігійної організації, щоб мати можливість діяти в юридичній сфері»*[там само]. За національними законодавствами лишають право самостійно визначати процедури набуття правосуб'єктності та відповідні юридичні інструменти. У будь-якому випадку, *«держави повинні забезпечити, щоб наявна національна правова база, яка регулює цей процес, узгоджувалася з міжнародними інструментами з прав людини, учасниками яких є ці держави, а також відповідала іншим міжнародним зобов'язанням, прийнятим ними»*[там само]. Також, релігійні об'єднання мають бути зрівняні в умовах набуття юридичного статусу. Релігійні громади, котрі набули статусу юридичної особи у правовій системі своєї країни, набувають статусу релігійних організацій.

В цілому, будь-які релігійні об'єднання володіють тими ж самими правами, що і державно зареєстровані, із різницею лише у тому, що останні набувають *правосуб'єктності* та можуть вступати у *правовідносини* (здебільшого це необхідно для *цивільної* (трудової, майнової тощо) і не тільки діяльності). З точки зору рекомендацій ОБСЄ, від релігійних об'єднань *неприпустимо* вимагати реєстрації, котра має бути лише добровільним рішенням самого об'єднання. Навіть без реєстрації об'єднання мають *повне право* публічно здійснювати заходи, богослужіння тощо. Держава не має права втручатися у внутрішні справи релігійних об'єднань (незалежно від характеру їх правового статусу) та обмежувати свободу сповідувати релігію

або переконання, окрім випадків, коли обмеження передбачається законом; метою обмеження є охорона громадської безпеки, (громадського) порядку, здоров'я або моральності або захист основних прав та свобод інших осіб; обмеження є необхідним для досягнення однієї з цих цілей та пропорційним їй; обмеження не використовується з метою дискримінації або у дискримінаційний спосіб. Ці та інші обмовки у міжнародних рекомендаціях є доволі неоднозначно потрактованими на практиці законодавства самих країн-учасниць.

У такому разі, ми ще раз підтверджуємо, що навіть ті релігійні громади, які не стали організаціями (не отримали статусу ЮО з різних на те причин), отримують набір прав (є правоздатними), а отже можуть їх захищати – набувати дієздатності, котра, все ж, не регулюється у більшості національних законодавств світу. Цей момент є доволі складним явищем щодо узгодження міжнародних стандартів та національних правових систем. Тобто навіть без повноцінного статусу ЮО релігійна громада може мати *частковий* правовий статус з набором прав, хоча і захист останніх у національних судах буде дещо ускладненим. Так, є прецедент з рішенням Європейського суду з прав людини від 16 грудня 1997 року у справі "Католицька церква Ла Кане проти Греції", відповідно до § 41 якого невизнання за об'єднанням громадян без статусу юридичної особи процесуальної правоздатності шляхом обмеження можливості звернутись до суду за захистом своїх прав є *запереченням самої суті права на суд*⁶[43].

В цілому ми не можемо не погодитися з тезою Радченко А., щодо того, що «правовий статус релігійних об'єднань базується на необхідності одночасної реалізації вимог, що впливають із двох фундаментальних цінностей демократії – свободи віросповідання й свободи об'єднання» [35, с. 172].

---

⁶На цей випадок посилається у своїй ухвалі № 78083819 від 26.11.2018 відносно правосуб'єктності громадської організації без юридичного статусу Дніпропетровський окружний адміністративний суд

Отже релігійні громади можуть мати правовий статус двох форм:

- 1) **правовий** або **юридичний** статус релігійного об'єднання як ЮО – релігійної організації, зі специфікацією до відповідного національного законодавства; такі громади у повній мірі набувають правосуб'єктності (праводієздатності);
- 2) **частково-правовий** або **частково-юридичний** статус релігійної об'єднання, що не має статусу ЮО та існування якого не фіксується на юридичному рівні жодним з офіційних органів національної влади, з безумовною можливістю користування громадою прав на автономність існування та вирішення внутрішніх питань (у тому числі культової діяльності, яка виходить з віросповідання), які захищаються міжнародними визнаними правовими стандартами, що закріплені у міжнародних НПА та угодах, можливість для *корпоративного* захисту прав. Такі громади не є дієздатними у повній мірі – можуть захищатися у міжнародних інстанціях, але не наділені відповідальністю, але є спроможними мати права передбачаючи (правоздатними в обмеженому порядку).

Відповідно *структура* частково-правового статусу буде наділена виключно певним набором фундаментальних прав людини, що мають колективний аспект реалізації, а також частковими право- та дієздатністю. Такі об'єднання не наділені відповідальністю, хоча і можуть захищатися у суді.

Хочеться звернути увагу на термінологію Радченко А., котру вона використовує у своєму дослідженні релігійних об'єднань як інститутів громадянського суспільства. Так, науковець зазначає, що релігійні об'єднання є формалізованими (як організації зі статусом ЮО) та неформалізованими (без статусу ЮО) [там само, с. 172]. Радченко наголошує, що для вступу в економічні, трудові, господарські, фінансові, адміністративні тощо відносини «держава має право вимагати формалізації релігійних об'єднань», що виражається, наприклад в Україні, у «реєстрації

статутних документів» [там само]. При цьому дослідниця наголошує, що статус неформалізованих об'єднань є теж *правовим*, хоча зміст його і буде відрізнятися. Ми вважаємо такий статус все ж *частково правовим*, оскільки він не є офіційно визнаним і відповідно закріпленим.

Також ми хотіли би додати, що наша попередня розвідка щодо частковості правового статусу релігійних об'єднань є доволі узагальненою та достатньою відповідно до предмету нашого дослідження. Так, ми ще раз хочемо наголосити на складності даного питання та проблематичності відповіді на нього, що комплікується прецедентами національного права, котре хоча має обмежену відповідно до міжнародних норм можливість впровадження обмежень та потрактувань, але все саме рішення його інстанцій є верховними, а міжнародних – субсидіарними. Вважається, що національні законодавства краще враховують культурно-історичні особливості, особливо у питаннях національної або суспільної безпеки тощо. Власне питання прав та свобод релігійних громад відкрите до конкретних національних правових феноменів та окремо взятих випадків, ми ж спробували окреслити загальні межі.

1.2. Поняття моделі правової (нормативної) регламентації статусу релігійних об'єднань та організацій. Роль ДКВ у визначенні характеру моделей.

Наразі ми спробуємо узагальнити поняття *моделей правового регулювання статусу релігійних об'єднань та організацій*. Під останнім ми вбачаємо характерний комплекс правових механізмів та принципів реалізації окремо взятого національного законодавства, що розкривають зміст прав, свобод, обов'язків та відповідальність релігійних об'єднань та організацій, відповідно до яких об'єднання та організації, як суб'єкти права, координують свою поведінку в суспільстві. При цьому, аналіз моделей ми будемо проводити у парадигмальних характеристиках моделей ДКВ, оскільки законодавство у сфері регламентації правового статусу релігійних громад

діалектично пов'язано з фактичним перебігом розвитку загальних суспільно-політичних процесів, а також безпосередньої взаємодії держави та релігійних інститутів. Так, моделі ДКВ закріплюються на різних рівнях вітчизняного законодавства, у тому числі – конституційному [20, с. 18]. Відтак, характер ДКВ виходить не тільки з фактичних, але і правових джерел, відповідно впливаючи на останні. Тобто ДКВ включають у себе два взаємообумовлені впливові аспекти:

- 1) **нормативний аспект** – на базі НПА, що складають частину національного законодавства і регулюють а) *правові і неправові статуси* релігійних громад та громад, що мають переконання, у тому числі, відповідні правові механізми реалізації статусів, що включає принципи взаємодії релігійних об'єднань та організацій, з державою та суспільством; б) вимоги та умови до набуття і позбавлення правового статусу як *правові норми*, котрі теж побічно стосуються характеру правових статусів, але не входять до їх структури;
- 2) **практичний аспект** – безпосередня практична реалізація всіх НПА, зокрема у судочинстві (окрім рішень конституційних судів⁷ щодо неправомірності положень законодавства), діяльності державних органів (державна політика у сфері релігії), релігійних організацій (як внутрішньої так і зовнішньої), та спільної взаємодії останніх, а також межі взаємодії релігійних громад та суспільства.

При цьому характер нормативного аспекту та практичного мають тенденцію відрізнятися, відповідно комплексні моделі ДКВ можуть носити синкретичний характер (навіть у рамках поєднання декількох *змішаних* моделей). Таким чином, враховуючи те, що правові статуси релігійних громад є складовою частиною ДКВ (що ще і обумовлює їх характер), ми вважаємо легітимним у рамках нашої роботи осмислювати моделі нормативного

---

⁷Або аналогічних дії конституційних.

регулювання статусу релігійних об'єднань у контексті характерних ознак нормативного аспекту ДКВ, відповідно їх ототожнюючи.

Отже, до *структури* моделі правового регулювання статусу релігійних об'єднань та організацій ми відносимо: 1) правовий/і частково правовий/і статусита 2) вимоги й умови до набуття і позбавлення правового статусу як правових норм. Враховуючи вище вказану специфіку та складність аналізу статусу релігійних об'єднань у їх *частково-правовій формі*, у даній роботі ми змушені обмежитися, на що, власне, прямо вказуємо у назві роботи та предметі дослідження, виключно *правовими статусами релігійних об'єднань* – тобто *релігійних організацій*, у першому пункті структури. При цьому ми зауважуємо актуальність та цілковиту доцільність повноцінного дослідження у майбутніх роботах частково-правових статусів у їх вітчизняній специфікації, якщо враховувати той факт, що в Україні станом на 1 січня 2019 року було зареєстровано 35162 релігійних громад, у той час як 1120 громад перебуває у статусі незареєстрованих (близько 3%)⁸[30].

Таким чином у даному дослідженні ми будемо використовувати структуру моделі правового урегулювання статусу лише *релігійних організацій*, що відповідно містить:

- правовий статус (зі всіма його структурними елементами);
- вимоги та умови до набуття і позбавлення правового статусу як правові норми.

1.3. Правові джерела української законодавчої бази, що регламентують правовий статус релігійних організацій.

Правова система України належить до романо-германської правової сім'ї [10, с. 328], а отже основним джерелом вітчизняного права є НПА у формі законів та підзаконних нормативних актів. Відповідно до ст. 2 закону

---

⁸Зокрема, серед релігійних об'єднань протестантського походження на 1373 юридичні особи приходиться 621 незареєстрована громада (близько 45%)[].

«Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року №987-ХІІ зі змінами (далі –ЗССРО) усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються *законодавством України* [31].

Стаття 35 КУ (Основного Закону) [13] є ключовою у сфері свободи совісті і фактично формує правові основи щодо подальшого нормативного характеру взаємодії держави і релігійних організацій, що відповідно отримує відображення у низці інших законів, насамперед ЗССРО, податкового та кримінального кодексів, Закону про військовий обов'язок і військову службу та низки інших) та інших НПА. Зокрема, з точки зору правового значення, положення КУ отримує першість (стаття 8 КУ) відносно не менш значущого ЗССРО (на практиці – ключового), попри хронологічний порядок прийняття обох актів⁹. Враховуючи предмет нашого дослідження, найбільш суттєвими будуть якраз ЗССРО та 35 стаття КУ (особливо перший), оскільки саме вони найповніше дають підстави для аналізу статусу релігійних організацій в українському законодавстві та підстав їх відповідної реєстрації.

Також, окрім законів, що безпосередньо стосуються регламентації правового статусу релігійних організацій, окремої уваги заслуговує і закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року № 755-IV зі змінами [27], котрий стосується реєстрації юридичних осіб, серед яких рахуються і релігійні організації. Також ми будемо звертатися до закону «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI зі змінами [26] у контексті державного урегулювання можливої громадської діяльності, що може здійснювати релігійна організація у рамках громадських рад.

Стаття 32 ЗССО декларує, якщо міжнародним договором, в якому бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить

---

⁹Конституція була ухвалена 28 червня 1996 року, у той час як Закон був прийнятий ще у квітні 1991 року. Цікаво, що попри правову вищість, стаття Конституції була скоріше фактично сформована як витяг ключових положень Закону.

законодавство про свободу совісті та релігійні організації, то застосовуються правила *міжнародного договору*. Відповідно до статті 9 КУ, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є *частиною національного законодавства України*. Також статтею 19 Закону України від 29 червня 2004 року № 1906-IV «Про міжнародні договори України» встановлено, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору[29]. Так, міжнародні договори, згода на виконання яких (включно з формою ратифікації) була надана Верховною Радою, урівняються в статусі з національними нормами, котрі застосовуються у внутрішньому правопорядку. Однак, норми міжнародного договору не можуть протирічити положення Конституції. У випадку протиріччя, перш ніж надати згоду на виконання договору, повинні бути змінені відповідні положення Конституції. Міжнародні нормативно-правові акти, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (питань свободи совісті у тому числі), повинні проходити відповідну ратифікацію Верховної ради України.

Частиною українського законодавства є більшість міжнародних стандартів, котрі декларують демократичні принципи у сфері реалізації права на свободу совісті та котрі були розроблені такими організаціями як ООН, Рада Європи та ОБСЄ. Зокрема, до числа таких договорів належить: Біль про права людини¹⁰, Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966. Документи зосереджуються не тільки на декларації свободи совісті, але і права на вільне приватне або публічне сповідання релігії а також подальшій юридичній реалізації цих прав. Однак, зазначені

---

¹⁰ До Біль входять: Загальна декларація прав людини 1948 р, Пакт про громадянські та політичні права з Факультативними протоколами до нього і Пакт про економічні, соціальні та культурні права, відкриті для підписання в 1966 році.

акти, розроблені ООН, хоча і впливають на зміст правового статусу релігійних громад та громад, що мають переконання, та певним чином обумовлюють принципи регламентації правового статусу (як загальні передумови ДКВ), уникають безпосереднього викладу ролі релігійних громад та громад, що мають переконання.

Якщо ж ми звернемося до ЄКПЛ, то віднайдемо, що статтею 19 створюється Європейський Суд з прав людини, котрий власне забезпечує можливість захисту прав та свобод, викладених у конвенції, у даній інстанції[9]. Відтак, у разі, якщо релігійні організація або об'єднання вважають, що їх права було порушено або у них втручалися (посягали) без обґрунтованих причин з боку органів державної влади (у нашому випадку) України, вони можуть звернутися з відповідним позовом.

З боку судової практики, релігійні організації досить рідко посилаються на статті ЄКПЛ, однак досвід використання судових рішень СтС відносно релігійних організацій є доволі значним і напрацьованим. Зокрема така практика гарантується законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» №3477-IV від 02.12.2012 зі змінами[23]. У разі позитивного рішення позову релігійного об'єднання або організації проти органів державної влади, останні зобов'язані їх виконувати (ст. 2 Закону №344- IV). Власне ЄКПЛ є нині одним з ключових міжнародних договорів, що надає можливість українським релігійним об'єднанням та організаціям захищатися проти порушення власних прав у СтС.

Своєрідна ситуація склалась у рамках потенційної можливості захисту релігійними організаціями та об'єднаннями власних прав відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Так, ще у 2008 році Україна підписала факультативний протокол, котрий передбачав можливість звернення громадян а разі порушення зазначених у пакті прав, свобод та норм (щодо їх дотримання державою) до відповідного комітету

ООН[44]. Однак, оскільки протокол досі не був ратифікований ВРУ, як це має бути відповідно до вимог Конституції, можливість звернення до даної інстанції громадянами України унеможлиблюється [42, с. 4].

Не менш важливими у контексті міжнародних договорів та стандартів, котрі визнала Україна, є заключні рішення Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року у м. Гельсінкі [8], Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав-учасниць НБСЄ [18], що були у подальшому закріплені у Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 року [7]. Гельсінкський документ вперше вимагав від держав-учасниць підтвердження права релігійних культів, установ та організацій, що діють у конституційних рамках держав-учасниць, та їх представників на здійснення контактів між ними, зустрічей та обміну інформацією у рамках їх діяльності [8]. Підсумкове рішення Віденської зустрічі, у свою чергу, (серед всіх міжнародних договорів та рішень, котрі є діючими для України) більш детально зосереджується на питаннях прав релігійних організацій, а точніше прав віруючих громадян (пункт 16) на отримання, за їх проханням об'єднанням віруючих, що сповідують або що готові сповідувати свою віру в конституційних рамках своїх держав, визнання статусу, передбаченого для них у відповідних країнах (пункт 16.3). Зміст же статусів (їх характер) лишається поза рамками документу.

Відповідно до заключного документу конференції у Відні, держава повинна поважати право всіх релігійних об'єднань засновувати та утримувати вільно доступні місця богослужіння та зібрань. Держава зобов'язується відповідно до рішення: 1) розглядати доброзичливо зацікавленість релігійних об'єднань на участь у суспільному діалозі, у тому числі через ЗМІ; 2) вступати в консультації з релігійними культурами, установами та організаціями з метою досягнення кращого розуміння потреб релігійних свобод.

Так, Віденська конференція розрізняє релігійні об'єднання на культу, установи та організації, при цьому наголошуючи на необхідності розробки державою рівного в умовах та критеріях механізму надання їм певного статусу в конституційних рамках. У прямому сенсі, ці пункти не передбачають виключної необхідності реєстрації релігійних об'єднань, лишаючи за державою безпосереднє вирішення процедури визнання. Однак, документ чітко наголошує на ролі держави як актора сприяння клімату взаємної терпимості та поваги між віруючими різноманітних об'єднань, між віруючими та невіруючими (пункт 16.2). Окрім цього державні органи влади мають застосовувати ефективні заходи щодо недопущення та ліквідації будь-яких форм дискримінації осіб або об'єднань на підставі релігійної ознаки або переконань щодо визнання, здійснення і користування правами людини і основними свободами у найрізноманітніших сферах життя та по забезпеченню реалізації рівності між віруючими і невіруючими.

Аналізуючи викладені раніше документи, ми можемо помітити, що положення останніх розглядають релігійні об'єднання як *частину публічного простору*, як одного з ключових факторів суспільної думки, до котрого варто прислуховуватися. Таким чином, інтереси релігійних організацій як репрезентантів інтересів віруючих громадян, розглядаються як частина громадських інтересів, котрі має враховувати демократична держава, задля послідовної реалізації громадянином права на свободу совісті. Релігійні організації, будучи одним з інститутів громадського суспільства (у такому разі), не можуть бути витіснені у сферу регуляції виключно приватних інтересів та правовідносин. Права та статус релігійних організацій викладений вище прямо впливає з основного, задекларованого більшістю міжнародних договорів у сфері прав людини, – права на свободу совісті та віросповідання.

Віденський документ, на нашу думку, фактично закладає умови відповідної моделі державно-конфесійних відносин (відповідно до

класифікації Андрусишина Б.І. та Бондаренка В.Д.) – *ліберальної*, де на основі міжнародного права і цивільного законодавства країни та виходячи із спільних суспільних інтересів, держава і релігійні організації залучаються до всебічного активного співробітництва на регіональному (місцевому) та загальнодержавному рівнях з метою розширення соціального служіння релігійних організацій, координації державних та релігійних гуманітарних програм [1, с. 16].

Міжнародні НПА, на які дала згоду Україна (у тому числі Віденський документ) є нині *імплементованими* у національне законодавство, зокрема і у сфері регламентації статусу релігійних організацій. Попри те, що вони мають нижчий статус відносно КУ, більшість з прав у сфері свободи совісті та віросповідання є якраз здебільшого висвітленими у Основному законі. Положення Віденського документу, у свою чергу, імплементовані в ЗС СРО. Таким чином, при виникненні проблем у практичному розрізі у процесуальних рухах відносно діяльності релігійних організацій міжнародні стандарти а також рішення СтС є одними джерел права, які відповідно регламентують правовий, і частково-правовий, власне, статуси.

Отже, українське законодавство у сфері регламентації правового статусу релігійних організацій є доволі широким та різноманітним за джерелами. Так, окрім низки спеціалізованих (профільних) НПА, існує окрема дотична категорія правових норм, які також стосуються механізмів правової регламентації, зокрема акти відносно регламентації статусу громадських об'єднань та державної реєстрації ЮО. Низка міжнародних договорів щодо невід'ємних прав людини, що були ухвалені державною владою, є нині частиною національної правової системи, а отже так само регулюють правовий статус релігійних організацій. При цьому ключову роль у вирішенні питань відіграють положення КУ, котрі є вищими за ратифіковані норми міжнародних договорів.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ХАРАКТЕРУ МОДЕЛІ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЮРИДИЧНОГО СТАТУСУ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

2.1. Правові принципи української моделі ДКВ як законодавчі передумови характеру статусів релігійних організацій.

В українському законодавстві модель та принципи ДКВ є доволі чітко визначеними, хоча і носять відносно специфічний характер як у самих НПА, так і на практиці. Зокрема, стаття 35 КУ визначає основний характер ДКВ, у той час як стаття 5 ЗСРО повторює їх та деталізує. Відповідно до обох церкває *відокремленою* від держави, а школа – від церкви. Стаття 5 ЗСРО декларує, що держава всіляко «гарантує релігійним організаціям свободу діяльності, здійснювану в межах закону, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії» (ч. 4) [31]. Також, відповідно до статті, офіційна влада «бере до відома» і «поважає» традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству. При цьому законодавець наголошує щодо захисту державою прав і законних інтересів релігійних організацій; про сприяння держави по встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями (ч. 3). Також усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ч. 5).

Релігійні організації *не можуть* виконувати державних функцій (ч. 6), брати участь у діяльності політичних партій або надавати політичним партіям підтримку фінансами. Також, їм *заборонено* висувати кандидатів до органів державної влади та проводити агітацію або фінансування виборчих

кампаній кандидатів до держорганів (ч. 5). Окрім цього, релігійна організація не може втручатися у діяльність інших релігійних організацій (ч. 8). При цьому, вона має право брати участь у громадському житті, а також використовувати засоби масової інформації нарівні з громадськими об'єднаннями (ч. 7).

Так, у даних частинах статей ЗС СРО є помітним витіснення релігійних організацій до специфічних громадських формувань, ставлення до яких з боку держави (у правовому вимірі) є майже однаковим як і до громадських об'єднань. Однак, у той час як громадські об'єднання можуть співпрацювати з державою у законодавчій сфері, здійснювати консультації, брати участь у розробці законопроектів тощо, відповідно до статті 21 закону «Про громадські об'єднання», релігійні організації не наділені такими можливостями. Хоча, якщо ми звернемося до постанови КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 від 03.11.2010, то віднайдемо, що релігійні організації «можуть ініціювати проведення консультацій з громадськістю виконавчими органами влади з питань, не включених до орієнтовного плану, шляхом подання відповідних пропозицій громадській раді або безпосередньо органу виконавчої влади» (п. 7 розділу «Порядок») [28]. Також, у даній постанові вказано, що до складу громадської ради можуть бути обрані представники релігійних організацій, які зареєстровані в установленому порядку (п. 6 розділу «Типове положення»). При цьому, релігійні організації разом з громадськими об'єднаннями, благодійними організаціями, творчими спілками, професійними спілками та їх об'єднаннями, асоціаціями, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями, засобами масової інформації рахуються, відповідно до постанови, «інститутами громадянського суспільства» [там само]. Відтак, на правовому рівні релігійні організації вважаються такими формуваннями, що здатні здійснювати резонний (як репрезентанти публічної думки) вплив на державну політику та законодавчу

владу у порядку обрання до громадської влади, або ініціювання громадських консультацій. Такої ж точки зору щодо релігійних організацій як інституту громадянського суспільства, а точніше його «специфічного суб'єкту», притримується у своєму дослідженні А. Радченко [35, сс. 11, 14].

Спробуємо більш детально розглянути зміст терміну «відокремленість» у контексті взаємодії держави та релігійних організацій. Так, останній має на меті показати неможливість будь-яких механізмів здійснення церквою державних функцій, зокрема судочинство, законодавство та виконавчу владу, і навпаки. Фактично, українське законодавство, зокрема ЗСРО, витісняють релігійні організації до сфери приватного інтересу, що дещо суперечить їх природі як інститутів громадської думки. Функцією органів державної влади окрім всього є також регулювання суспільних процесів, вирішення конфліктів та своєрідна стабілізація, котра є неможливою без залучення суспільної думки. Релігійні організації, у свою чергу, є одним з інститутів цієї думки. У такому разі посягання на їх права або недостатність розробки механізмів взаємодії з ними чи відсутність належного рівня відповідальності можуть призвести до викривлення їх діяльності та надмірного втручання та перевищення повноважень з боку державних органів влади. Так, коли ми говоримо про автономію релігійних організацій у рамках поняття «відокремленості» у світлі КУ, то остання не стає тотожною автономією. Автономія, відповідно до міжнародних стандартів, висвітлюється як розумний баланс незалежності внутрішньої діяльності релігійних об'єднань та організацій, та належної регламентації державою її зовнішніх активностей та заходів.

Радченко А., звертає увагу, що автономність релігійних організацій має бути ширшою ніж у громадських організацій [там само, с. 172]. На нашу думку, така модель потребує розподілення відповідальності: відтак, кожна релігійна організація повинна мати повну автономію на власне самовизначення у внутрішній (культовій, організаційній, адміністративній

тощо) діяльності, при належному контролі держави з боку її зовнішньої діяльності. Безумовно, цей контроль скоріше має бути у формі належного моніторингу, нагляду превентивного характеру. При цьому ми усвідомлюємо, що абсолютна свобода внутрішньої діяльності релігійних організацій є неможливою і теоретично навіть утопічною, оскільки релігійна діяльність не може існувати у незалежних – зовнішній та внутрішній – векторних площинах.

Принцип «відокремленості», в Україні скоріше є не зовсім адекватним, непослідовним у правовому полі, явищем, котре не тільки далеке від фактичного аспекту ДКВ, але, насамперед, від положень інших (зокрема КУ та ЗССРО) НПА. Так, ЗССРО у своєму ж тексті стверджує*можливість* участі релігійних організацій у громадському житті, визнаючи їх суспільну, громадську роль, але відмежовуючи цей інститут публічної думки від можливості захисту потенційних актів влади у напрямку обмеження свободи. Така правова характеристика релігійних організацій, виходить, не корелюється *звідсутністю* нормативних основ їх публічної репрезентації.

Отже, принципи ДКВ в Україні безпосередньо впливають на характер моделі нормативної регламентації правового статусу релігійних організацій. Самі принципи у їх правовому аспекті є доволі неоднорідними та непослідовними. Основні норми взаємодії держави та релігійних організацій в КУ є похідними від колишніх історичних правових систем і потребують свого удосконалення. Принцип «відокремленості» мало відповідає нормативним потребам механізмів регулювання правового статусу релігійних організацій, що означає, як мінімум, його більш докладного уточнення у законодавстві або заміни на інший більш адекватний правовий принцип.

2.2. Зміст правового статусу релігійних організацій.

Відповідно до вітчизняного законодавства, релігійні організації розглядаються як такі спільноти, що «утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно зі своїми статутами (положеннями)» (частина 1 статті 7 ЗССРО) [31]. При цьому існує певний перелік визнаних державою форм релігійної організації: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. На інші ж формування, що утворені за релігійною ознакою, дія ЗССРО не поширюється. Релігійна організація визнається *ЮО* з дня її державної реєстрації (ч. 1 ст. 13 ЗССРО). Відповідно до частини 2 статті 13 релігійна організація як *ЮО користується правами і несе обов'язки* відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Таким чином, єдиним можливим правовим статусом для всіх релігійних організацій, згідно з законодавством, є статус *юридичної особи*. Релігійні організації як юридичні особи набувають не тільки цивільних прав¹¹, але і специфічних, що викладені у рамках IV розділу ЗССРО. Реєстрація релігійних організацій у формі громадських організацій юридичної особи (так і без останньої) не допускається відповідно до статті 2 частини 2 закону «Про громадські об'єднання». Також, релігійні організації, відповідно до статті 9 частини 3 ЗССРО, не є державними органами.

Тут хотілось би наголосити на проблемі використання термінів. Так, поняття релігійної організації у законодавстві не означає наявність юридичного статусу останньою. Релігійна організація може і не отримувати правового статусу, лишаючись на певній правовій периферії, на якій ми наголошували у минулому розділі. Відтак, ми можемо розуміти релігійну

---

¹¹Що регулюють майнові та особисті немайнові правові суспільні відносини.

організацію як релігійне об'єднання (тобто таке, що не має правового статусу – володіє частково-правовим статусом) і як зареєстровану релігійну організацію з правовим статусом. У такому разі розуміння вітчизняним законодавством терміну «релігійна організація» відрізняється від найбільш актуальних міжнародних рекомендацій. При чому характер відсутності альтернативного терміну можна пояснити дwoяко.

По-перше, це може свідчити про широкі права релігійних об'єднань, навіть за відсутності юридичного статусу. По-друге, це може виявитися як недостатність розробки різних правових форм релігійних спільнот – фактично нівелює уточнення прав саме *релігійних об'єднань*. У такому разі, без державної реєстрації релігійне об'єднання не наділено правосуб'єктністю у розумінні вітчизняних правових норм. Фактично, лише державно зареєстровані (у належному порядку) релігійні організації здатні повноцінно володіти та користуватися своїми правами, якими їх наділяє вітчизняне законодавство. Такий стан речей, на нашу думку, є дещо обмежуючим відносно автономії релігійних організацій та захисту інших громадян та їх прав від потенційно негативного впливу релігійних об'єднань, методи яких можуть бути дійсно деструктивними. Власне, Радченко А. звертає увагу, що у ЗСРРО необхідно ввести термін «релігійне об'єднання», яке більш повно висвітлювало би різнохарактерність правових статусів релігійних формувань [31, с. 167].

Якщо ми звернемося до аналізу прав, свобод та обов'язків релігійних організацій, як вони є викладеними у законодавстві України, то знайдемо цілу низку таких, що стосуються найрізноманітніших сфер. Зокрема, законодавство наділяє релігійні організації цивільними правами, що дають їм можливість здійснювати, наприклад, майнові правовідносини. Реалізація прав релігійних організацій забезпечена не лише у матеріальній сфері, але, що більш важливо, соціальній. Тут варто наголосити, що ЗСРРО – це закон, котрий генетично-правниче генерується самим правом людини на свободу

віросповідання. Відтак, релігійним організаціям надано право на душпастирську опіку, здійснення капеланської служби, вільного проведення публічних богослужінь, у тому числі не на території діяльності релігійної організації. Зокрема, у 2016 році КСУ відмінив дію частини 5 статті 21 ЗССРО, вказавши на її неконституційність, оскільки вона обмежувала можливість проведення релігійних заходів релігійними організаціями. При цьому, останні все ще вимушені завчасно сповіщати, відповідно до частини 1 статті 39 КУ, органи виконавчої влади чи органи самоврядування про проведення будь-яких мирних публічних заходів, що проводяться не на території релігійної організації (які не входять до переліку частин 2 та 4 статті 21 ЗССРО). Фактично, органи влади все ще можуть накладати заборону на проведення публічних релігійних заходів у випадках, які визначені частиною 2 статті 39 КУ. З одного боку, таке обмеження дійсно дає змогу упередити здійснення шкідливих для суспільного порядку та моралі заходів, але надає можливість втручання приватних інтересів державних службовців, які симпатизують окремим релігійним напрямом або конфесіям.

У світлі вище сказаного, ми не вважаємо норму частини 2 статті 39 КУ неправомірною. При цьому хочемо звернути увагу, що дотримання такої норми має опиратися на міжнародний принцип нейтральності. Недотримання останнього можна чітко прослідкувати у вибіркового симпатизуванні окремих представників законодавчої та виконавчої влади при виконанні ними обов'язків та окремих публічних заяв. У такому разі, потенційно ефективним видається впровадження системи більш жорсткого контролю щодо покарання, однак що більш важливо – упередження окремих висловлювань як представників влади, так і пересічних громадян. Неналежний контроль за дотриманням законодавства України, зокрема у контексті розпалювання міжрелігійної або етнічної (національної) ворожнечі стає загрозою для адекватного функціонування демократичного суспільства

на умовах плюральності та неупередженості державної влади, а отже безпеки як релігійних організацій так і кожного громадянина.

У контексті прав релігійних організацій ми також можемо відзначити тенденцію розрізнення правового та практичного аспектів ДКВ. Так, на законодавчому рівні, як нам вдалося з'ясувати, не передбачено прямих механізмів взаємодії релігійних організацій та держави. Спробуємо деталізувати таку специфіку правовими нормами. У статті 30 ЗСРРО частинами 6 та 7 вказується, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії сприяє:

- б) зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань;
- 7) участі релігійних організацій у міжнародних релігійних рухах, форумах, ділових контактах із міжнародними релігійними центрами та зарубіжними релігійними організаціями [31].

При цьому не зовсім є зрозумілим які легітимні механізми забезпечують взаємодію релігійних організацій та органів державної влади, окрім фактичних спільних координованих дій. Так, обидва вище вказаних процеси фактично надають можливість широкого залучення релігійних організацій або їх представників. Особливо проблематичним видається положення щодо «сприяння участі релігійних організацій у міжнародних релігійних рухах». Воно очевидно передбачає обізнаність держави у *потребі* участі релігійної організації у даних рухах (а нам така видається неоднозначною). У той же час законодавець не уточнює, яким чином може відбуватися таке сприяння, у чому саме може посприяти держава, якщо це стосується фактично внутрішньої автономної діяльності релігійних організацій. Відтак, який вимір даної взаємодії стосується держави та її органів влади? На нашу думку, сприяння держави можливо лише у разі вільного волевиявлення релігійної організації і лише у тих випадках, коли дії щодо сприяння держави можуть бути розцінені як втручання у внутрішні настанови релігійної громади.

Також варто зазначити, що релігійні організації обмежені у *автономії* щодо безперешкодного запрошення священнослужителів, релігійні проповідників та в цілому представників закордонних організацій, які є іноземними громадянами і перебувають в Україні тимчасово, для здійснення проповідування релігійних віровчень, виконання релігійних обрядів чи іншої канонічної діяльності (частина третя статті 24). Таке запрошення має бути офіційно погодженим з державним органом, який здійснив реєстрацію статуту (положення) відповідної релігійної організації (відповідно частини четвертої статті 24).

У минулому пункті розділу ми наголошували, що в українському законодавстві наявна проблема правових механізмів взаємодії релігійних організацій з державою у контексті публічної думки на законодавчому рівні. Зокрема дана проблема може бути пояснена більше неактуальним положенням відносно «відокремленості» церкви від держави, котрий не відповідає правовим положенням (наприклад, про громадські ради) та фактичній практиці. Спробуємо розглянути низку специфічних випадків.

В Україні з 1996 року діє міжконфесійна інституція – Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО). Сама рада є об'єднанням, що діє як громадська «самокерована» інституція [9]. Керівниками та членами ради є керівники та представники найбільших релігійних громад України. Метою Ради є «об'єднання зусиль конфесій у справі духовного відродження України», а одним із завдань «участь у розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин»[там само]. Відповідно до ставлення самої Ради вона є незалежною від органів державної влади України, політичних партій та інших громадських формувань. При цьому на даний момент Рада є доволі авторитетним об'єднанням у рамках вітчизняних ДКВ, зокрема для представників різних гілок влади¹². Так, вона не лише надсилає свої пропозиції відносно окремих законопроектів, але і висловлює своє

---

¹²До такого висновку можна дійти на підставі, на прикладі самовираження організації [9], заходах та співпраці з різними органами влади [4][5]

незадоволення щодо тих, які можуть стосуватися свободи віросповідання, моралі тощо.

Рада, зокрема, не схвалює ратифікацію Стамбульської конвенції, оскільки використання терміну «гендер» вперше «на міжнародному рівні викривляє розуміння останнього», а також впроваджує можливість впровадження нових гендерних ролей та одностатевих стосунків, а отже – може призвести, як і в інших країнах ЄС, до популяризації гомосексуального способу життя і власне одностатевих стосунків [34]¹³. На наше власне переконання, документ зі значною повагою ставиться до ролі жінки та її захисту, що можливо, з іншого боку, навіть створює фаворитивні умови особливо для жінок. Однак, існує експертна думка правозахисників, що саме через позицію ВРЦіРО конвенцію не ратифікують [21].

У такому разі виникає ціла низка питань відносно релевантності представництва такої організації та її впливу на рішення не лише виконавчих органів, але, як ми бачимо, законодавчих. Також організація виступала проти низки законопроектів, що мали би криміналізувати публічні висловлювання у ненависному ключі відносно сексуальних меншин та на основі гендеру¹⁴. Вплив організації ніяким чином не регламентується з боку держави, окрім того, що їх діяльність не має порушувати законодавство. Безумовно, Рада здебільшого займається позитивною соціальною діяльністю, та намагається здійснювати своєрідну медіацію між віруючими та державними органами, фактично виступаючи представниками *публічного права*, що визнається державою. Однак, таке представництво можна піддавати і сумніву, оскільки конфесійні напрями здебільшого представлені однією релігійною організацією на конфесію. Зокрема, іслам представлений лише Духовним управлінням мусульман України на чолі з Ахмедом Тамімом. Малі релігійні

---

¹³ Принагідно зазначимо, що у конвенції, яка складається близько з 36 сторінок формату А4, слово «гендер» та похідні від нього згадується лише 25 раз [45], а сама конвенція загострює увагу на проблемі насильства над жінками та дівчатами. Конвенція ратифікована переважною більшістю найбільш прогресивних країн ЄС.

¹⁴ Не беремось оцінювати даний законопроект.

групи взагалі не входять до складу Ради – лише найбільші християнські, одне ісламське та іудейське об'єднання.

Іншим прикладом місцевих новаторських механізмів існування районної Міжконфесійної духовної Ради Церков і релігійних організацій при Святошинській районній в місті Києві державній адміністрації. Інформацію про раду можна знайти на офіційному сайті відповідної держадміністрації [33]. Відповідно до розпорядження про створення Ради від 21.05.2014 остання «утворюється й діє на громадських засадах, як консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль релігійних організацій, які здійснюють свою діяльність на території Святошинського району міста Києва для сприяння у вирішенні питань подальшого розвитку духовної та культурно-історичної спадщини минулих поколінь, виховання громадян на прикладах високої моралі, дбайливого та гуманного ставлення до людини, сім'ї, дітей, знедолених, держави, потребуючих соціальної опіки, а також координації міжцерковного діалогу, толерантного ставлення до різнобарв'я конфесійного насичення району» [32, с. 4]. Відповідно до розпорядження №501 за 2017 рік, до ради входять 11 осіб, серед яких один є чиновником держадміністрації, а ще одна особа є магістром педагогічної освіти [24, с. 2-3]. Всі інші особи є діючими священнослужителями виключно християнських церков, лише два представники протестантизму. Документи та розпорядження підписуються керівником апарату на відповідних бланках держадміністрації. Відповідно до викладеної інформації, рада не втручається своїми діями у внутрішні справи релігійних організацій. Також одним з напрямків діяльності є спільний моніторинг діяльності релігійних громад та деструктивних спільнот, підготовка взаємоузгоджених пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій [32, с. 5].

Дана рада не тільки порушує частину 2 статті 22 закону «Про громадські об'єднання», оскільки у її діяльності прямо бере участь службова особа, що

може розцінюватися як втручання, але і цілковито функціонує під патронажем районної держадміністрації, фактично існуючи в інтересах окремих релігійних громад. На нашу думку, така взаємодія є позитивною у контексті співпраці та реалізації соціальних проектів, однак вона не регламентується контекстом втручання релігійних організацій у діяльність органів державної влади, а існування на таких умовах можна в окремих випадках і взагалі можна розцінювати як виконання окремих функцій органів держадміністрації.

На цих двох прикладах, ми можемо помітити не тільки активне залучення думки релігійних організацій за рахунок не вказаних механізмів правового врегулювання виходячи з їх фактичного авторитету та позиції у суспільстві, але свавільне трактування реального правового статусу релігійних організацій. У такому разі, дана проблема потребує свого розгляду на рівні законодавчої влади, оскільки фактичне визнання публічного статусу релігійних організацій має тягнути за собою і відповідні правові норми, що ґрунтуються на принципах нейтральності та паритету (рівності) релігійних організацій, як це зазначено у законі. Якщо ж деякі організації (православні або загалом християнські) визнаються більш авторитетними ніж малочисельні новітні релігійні рухи, у такому разі законодавець має прописати дані норми для відповідних дорадчих релігійних рад тощо. Оскільки таке уточнення має бути обґрунтоване, наприклад, врахуванням традиційності релігійної організації, чисельності її членів, внеском у розвиток культури або що. Однак, враховуючи значну політизацію релігійних процесів в Україні ми вважаємо, що в даних умовах створення подібного законопроекту є неможливим і навіть скоріше шкідливим. Недостатність розвитку законодавства не лише свідчить, на нашу думку, про низький рівень правової культури, особливо у контексті прав людини, що ми можемо спостерігати у правових нормах, але і про недостатній рівень

розвитку такого громадянського та демократичного суспільства, де права кожної людини є захищеними.

Тут нам хотілось би додати, що такі розбіжності та неоднозначність ускладнює аналіз змісту правового статусу релігійних громад та громад, що мають переконання, у вітчизняній правовій системі, оскільки вони захоплюють два виміри: публічного та приватного права. Так, ми можемо припустити, що дана проблема виникла як результат послідовних історичних трансформацій у суспільно-політичній думці та зміні ролі релігійних громад та громад, що мають переконання. Відтак, модель ДКВ в Україні ми *не можемо* назвати цілковито зрівняльною або ліберальною, оскільки обидві (які самі по собі є змішаними за характером) не виконуються у повній мірі. Так, релігійні організації не є у такому випадку ЮО лише приватного права, оскільки їх інтереси виходять за рамки *приватного*. Але вони не можуть бути і ЮО публічного права, по типу, наприклад, австрійської моделі [46], оскільки ЮО публічного права, відповідно до вітчизняного законодавства, можуть утворюватися лише відповідно до указу певних органів влади та посадових осіб.

У цьому контексті ми вбачаємо не лише проблему прав релігійних організацій як інститутів громадянського суспільства (ми не можемо не погодитися з таким визначенням КМУ), однак питання, що полягає також у аспекті відповідальності релігійних організацій та їх фактичного впливу. Відтак, релігійні організації отримуючи статус ЮО лишаються у рамках приватного права, котре не фіксує належним чином їх фактичний статус у суспільстві та відносинах з державними органами влади. Приватний характер, з одного боку, є послідовним відповідно до відокремленості від держави та церкви, однак лишає питання відносно правових підстав утворення дорадчих (і не тільки) зв'язків з державними органами. Цікава та ґрунтовна позиція висвітлюється у роботі Кобетяка А., котрий вбачає, що послідовна розбудова партнерських стосунків світської та церковної влади

можна за умови оновленого законодавства і «розширенню спектра конфесійного розмаїття» [11, с. 165]. З іншого боку науковець вбачає часткове вирішення проблеми у впровадженні так званої «громадянської релігії» [там само].

Отже, при аналізі змісту правового статусу релігійних організацій в Україні ми з'ясували, що фактичний публічний статус організацій не є достатньо висвітленим на законодавчому рівні і не є відповідно уніфікованим. Попри те, що релігійні організації наділені широким набором прав та можливістю брати участь у громадській діяльності, відсутність легальних механізмів співпраці з державними органами не встановлюють обмежувальних принципів такої співпраці (унормування), щоб забезпечувало би баланс прав у тому числі не релігійного населення. Також дані механізми могли би надати релігійним організаціям право оцінки законопроектів, що стосуються діяльності релігійних організацій тощо. Якщо ж держава вважає, що не всі організації повинні мати доступ до такого спектру прав, тоді виникає потреба у законодавчій обґрунтованій диференціації за змістом правового статусу відповідно до традиційності, культурного внеску історичності як критеріїв надання відповідного правового статусу. Потенційно вирішення даної проблеми можна було би шукати у розширенні інституту публічного права та його ширшій законодавчій розробці.

2.3. Умови набуття правового статусу релігійними організаціями.

Питання набуття правового статусу для релігійних організацій у якості держреєстрації є одним з найбільш проблематичних у сучасному законодавстві України. Так, релігійні організації повинні проходити двоетапну реєстрацію: спершу реєструється статут (положення) релігійної організації, а вже потім відбувається процес реєстрації самої релігійної організації. Відтак, реєстрація статуту є лише формальною легітимізацією, яка уможливорює здійснення подальшої державної реєстрації релігійною організацією як ЮО. Окрім цих двох процедур релігійна організація повинна

подати окремо відповідні документи щодо своєї неприбутковості як організації. Така складність реєстрації була відмічена низкою дослідників права [2][22] [42, с. 13]. Спробуємо розглянути обидві процедури більш детально.

2.3.1. Реєстрація статуту (положення) релігійної організації.

Головним документом, реєстрація якого фактично дає правову підставу на можливість подальшого набуття релігійною організацією юридичної особи, а отже – правоздатності, є *статут або положення* релігійної організації. Статут відповідно до частини 2 статті ЗССРО 12 статут (положення) релігійної організації приймається на загальних зборах віруючих громадян або на релігійних з'їздах, конференціях[31]. Відповідно до частини 1 статті 14 утворити релігійну організацію і, відповідно, зареєструвати статут може громада людей не менше 10 чоловік, котрі досягли 18-річного віку. Окрім статуту при реєстрації подається ще низка документів, котрі, на нашу думку, не встановлюють особливих вимог.

У ЗССРО існує ціла низка вимог до необхідних відомостей, що мають бути у статуті, щоб він міг пройти державну реєстрацію. Відповідно до частини 3 статті 12 будь-який релігійний статут (положення) має містити такі необхідні відомості як: 1) вид релігійної організації, її віросповідну приналежність і місцезнаходження; 2) місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання; 3) майновий стан релігійної організації; 4) права релігійної організації на заснування підприємств, засобів масової інформації, інших релігійних організацій, створення навчальних закладів; 5) порядок внесення змін і доповнень до статуту (положення) релігійної організації; 6) порядок вирішення майнових та інших питань у разі припинення діяльності релігійної організації. Відповідно до частини 5 статут (положення) релігійної організації не повинен суперечити чинному законодавству.

Тут ми не можемо не навести рекомендації представників юридичної науки, котрі давно наголошують на необхідності вдосконалення щодо необхідних відомостей, які мають міститися у статуті. Так, Пристінський І.О. звертає увагу, що у статуті повинна бути вказана *назва релігійної організації*, а за умови, якщо обрана назва вже використовується іншою діючою релігійною організацією, першій має бути відмовлено у реєстрації статуту [22, с. 33]. Також юрист наголошує на необхідності того, щоб назва містила чіткі вказівки на те, що дана громада є саме релігійною, а не громадською. Власне, в Україні дійсно існує наявна проблема реєстрації низки релігійних за характером своєї діяльності та мети останньої громадських (юридично) об'єднань, котрі насправді здійснюють нелегітимну релігійну діяльність, зокрема деструктивного характеру. Насправді законодавство не передбачає ніяких санкцій щодо діяльності таких формувань. Наприклад на території України діє «Українська пастафаріанська церква», хоча й у рамках громадської організації без статусу юридичної особи (була зареєстрована у 2013 році¹⁵) [3]. На нашу думку, реєстрація у якості громадського об'єднання в Україні пастафаріанців свідчить, з одного боку, про самоосмислення громади (вона не вважає себе релігійною) або усвідомлення неможливості виконання деяких вимог для отримання статусу релігійної організації та бачення органами державної влади поняття релігії, де віра в літаючого макаронного монстра не є власне релігією, інакше таке об'єднання не могло би існувати у рамках громадського об'єднання.

Також Пристінський звертає увагу на впровадженні необхідності таких даних:

- a) інформація щодо органів управління, їх компетенціях, порядку прийняття ними рішень;
- b) порядок вступу громадян до релігійної організації та виходу з неї [22, с. 34].

---

¹⁵Організація не має статуту та свідоцтва про реєстрацію. За словами голови Оболонського районного управління юстиції у місті Києві Максима Жданова «вони просто заявили, що будуть збиратися» [там само].

Доволі характерним є те, що у своїх роботах юрист висвітлював й інші рекомендації, які вже впроваджені у чинне законодавство. Однак вище вказані інформативні дані й досі не отримали належної імплементації, хоча і є доволі конструктивними та доречними. Зокрема, положення про членство є досить послідовними у контексті прийняття змін до статуту та умов заснування релігійної організації. Окрім цього ідея щодо обов'язковості вказання органів управління релігійної організації могло би стати першим кроком у напрямку подальшої розробки правових механізмів регламентації ДКВ, оскільки це свідчило би про можливість залучення чіткої репрезентації релігійних організацій до публічного діалогу.

Окрему увагу ЗССРО приділяє організаціям, котрі безпосередньо або як складова частина іншої релігійної організації (об'єднання) входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України. У такому разі, релігійна організація повинна у своїй повній назві, зазначеній у її статуті (положенні), відображати належність до такої організації належним відповідно до закону чином. У частині 8 закон же детально витлумачує, яку організацію варто розуміти як таку, до якої діють умови частини 7 статті даного закону.

Остання умова відносно назви видається порушенням прав релігійних організацій, а точніше дискримінацією за релігійною ознакою, оскільки існує обмеження доступу священнослужителів, релігійних проповідників, наставників таких релігійних організацій у частини, з'єднання Збройних Сил України та інших військових формувань України у місцях їхньої дислокації (відповідно до закону № 2662-VIII) [25]. У такому разі, релігійні організації не можуть направляти священнослужителів на капеланську службу, яка є доволі суттєвою стороною соціального служіння більшості релігійних об'єднань. Власне, дане обмеження є хибним з різних точок зору.

Насамперед, воно очевидно було вмотивоване питаннями національної безпеки, що власне не є підставою для обмежень, як ми зазначали у першому розділі. Обмеження щодо доступу до збройних сил священнослужителів певних релігійних організацій відповідає лише на два вказаних питання з трьох щодо підстав введення обмежень¹⁶. При цьому пропорційність (третє питання) лишається під значним сумнівом, в силу достатньої доказової бази ураження національної або суспільної безпеки.

Тепер ми повернемося знову до положень статуту. Так, відповідно до ч. 6 статті 12 документи, які визначають *віросповідну діяльність*, вирішують інші внутрішні питання релігійної організації, не підлягають реєстрації в державних органах. Фактично, статут є ключовою документальною передумовою набуттям релігійною громадою статусу ЮО і не несе інформацію про *релігійну діяльність* громади. При цьому, положення статуту у разі реєстрації стають основою подальших цивільних правовідносин. Така специфіка знову-ж-таки наголошує на різниці вимог до статуту релігійної та громадської організацій, оскільки статут останньої базується на типовому варіанті, що надає законодавець.

2.3.2 Вимоги до державної реєстрації релігійної організації.

Відповідно до закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» державна реєстрація релігійної організації, як і будь-якої іншого громадського формування, передбачає *«офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи або громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання»* [27]. Тобто навіть відсутність статусу юридичної особи у громадського об'єднання має бути державно зареєстрований як факт. Важливий той нюанс, що релігійна

---

¹⁶ Див. пункт 1.1.

організація *не може діяти у рамках* релігійної організації без юридичного статусу, як, наприклад громадські організації.

Відповідно до частини 2 статті 3 закону, для релігійних організацій та громадських формувань може бути встановлено *особливості* державної реєстрації. Для того щоб отримати державну реєстрацію і бути, відповідно, внесеною у ЄДР, релігійна організація повинна подати заяву щодо проходження даної процедури а також низку необхідних документів. Окрім назви, організаційно-правової форми та низки інших технічних вимог у ЄДР мають міститися такі данні про юридичну особу:

- 1) вид релігійної організації (пункт 3 (1) статті 9)
- 2) віросповідна приналежність релігійної організації (пункт 3 (2) статті 9);
- 3) перелік засновників та учасників (оскільки релігійна організація не є громадською організацією і не підпадає під виняток вимоги) (пункт 8);
- 4) місцезнаходження юридичної особи (пункт 10);
- 5) відомості про органи управління ЮО (пункт 12);
- б) відомості про керівника юридичної особи та про інших осіб (за наявності), які можуть вчиняти дії від імені ЮО, у тому числі підписувати договори, подавати документи для державної реєстрації тощо. (пункт 13 статті 9).

Також, у законі доволі складно прописані вимоги щодо нотаріального засвідчення підписів. Так, у абзаці другому частини 6 статті 15 вказується, що рішення уповноваженого органу управління юридичної особи, що подається для державної реєстрації *змін до відомостей* про юридичну особу, що містяться в Єдиному державному реєстрі підписується засновниками (учасниками), уповноваженими ними особами або головою та секретарем загальних зборів (у разі прийняття такого рішення загальними зборами), а справжність підписів на такому рішенні нотаріально засвідчується з

обов'язковим використанням спеціальних бланків нотаріальних документів. Дана вимога не працює для благодійних та громадських організацій. З іншого боку, підписи на установчому документі релігійної організації не повинні бути нотаріально засвідченими у разі державної реєстрації останньої (аб. другий п.9 частини першої статті 15).

Тут варто *зазначати*, що лишається відкритим питання щодо *послідовності* реєстрації. Так, ЗСРО вказує, що релігійна організація набуває правосуб'єктності – статусу ЮО – з дня її державної реєстрації, однак не реєстрації статуту. Вимоги до відомостей, які подаються в ЄДР, не вимагаються для вказання у статуті згідно з ЗСРО. Відтак, узгодження реєстрації організації та її статуту є нечітким. Хоча, фактично, при реєстрації статуту відбувається паралельна реєстрація організації, з внесенням її відомостей до ЄДР, беручи до уваги і той факт, що суб'єкти обох процедур є однаковими. Важливо наголосити і на тому, що закон «Про державну реєстрацію» не ставить за вимогу для релігійних організацій попередню (окрему) реєстрацію статуту.

Насамкінець хочеться наголосити на питаннях ролі та впливу релігієзнавчої експертизи. Відповідно до статті 14 ЗСРО у необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, а також спеціалістів. Таким чином, висновок місцевої держадміністрації є схожим до висновку релігієзнавчої експертизи (далі – експертиза), які має право проводити, за статтею 30 ЗСРО, лише центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії. Відтак, експертиза може проводитися навіть не спеціалістами органів державної влади. При цьому не існує жодним рекомендацій та норм щодо проведення таких експертиз, принципу відбору експертів тощо. У законодавстві навіть не прописані принципи або умови, на основі яких окремий випадок реєстрації потребує експертизи. Фактично

даний інститут не обмежується ніякими спеціалізованими нормами, окрім загальних чинного законодавства. На нашу думку, такий суттєвий процес як експертиза фактично є ключовим у випадках реєстрації релігійної організації, а отже потребує нормативних принципів реалізації.

Варто також вказати на те, що у 2016 році наказом Міністерства культури у закритому порядку була створена Експертна рада з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій, котра наділена можливістю проведення експертизи. Так, рада проводить останню «шляхом аналізу документів і матеріалів, що визначають віросповідну належність (доктрину), а також характеризують релігійну (канонічну), культову, соціальну та інші види діяльності релігійної організації, на відповідність законодавству України» [19]. При цьому наказ не встановлює вимог до членів ради, їх кваліфікації, освіти тощо. На думку Титаренко В., з якою ми значним чином погоджуємось і котра посилається на ст. 53 ЦПК¹⁷, «релігієзнавча експертиза може проводитись відповідними незалежними експертами, кваліфікація яких відповідає встановленим вимогам», зокрема «особами, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності» [41, с. 9].

Отже, є наявна некодифікована процедура реєстрації релігійних організацій, яка відповідно ускладнює набуття останніми правосуб'єктності та можливості повноцінної релігійної діяльності – а отже існує відповідне обмеження свободи віросповідання та автономної діяльності релігійних організацій. Складність подвійної реєстрації не забезпечує певного захисту інших громадян або суспільної безпеки загалом, а є скоріше ускладненою процедурою набуття правового статусу. Релігійні організації, реєструючи статут, не отримують автоматично ЮО, а отже повинні подавати окремі заяви на державну реєстрацію як ЮО. При цьому ми не можемо чітко

---

¹⁷ «Експерт – особа, якій відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу».

вказати зміст правового статусу релігійних організацій, статут яких було зареєстровано, але які не отримали безпосередньої державної реєстрації. Фактично, це релігійні організації без статусу ЮО, а отже лише реєстрація статуту є недостатньою.

2.3.3. Проблема співвідношення правового статусу релігійної організації та релігійної громади.

У 2019 році були ухвалені зміни до ЗССРО та низки інших НПА щодо підлеглості щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи №2673-VIII, які фактично розширили суб'єкти аналізу правових статусів (та їх зміст) релігійних об'єднань. Так, релігійна громада розглядається нині законодавством як місцева релігійна *організація* віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб (частина перша статті 8) [31]. При цьому релігійна громада є своєрідною автономним суб'єктом права, яке може самостійно від управління (центру) релігійної організації визначати свою канонічну підлеглість. Відтак, релігійні громади володіють доволі широкими правами і можливістю до самостійного вирішення власної належності на відміну від інших форм релігійних організацій, наприклад релігійних братств. Так, члени громади можуть скликати загальні збори для внесення змін до статуту або зміни підлеглості. Зміни можуть бути ухвалені не менше двох третин від кількості членів релігійної громади. Частина ж громади, яка не підтримує таке рішення щодо змін статуту або підлеглості, може утворити власну громаду.

Цікаво, що закон фактично змушує частину незгодних утворювати нову громаду у тих умовах, що за колишньою релігійною громадою лишається статус ЮО. Однак громада все ще має пройти повторну державну реєстрацію, однак ні ЗССРО, ні закон «Про державну реєстрацію» не уточнюють форму такого переходу – це проста зміна статуту, чи це поділ,

злиття тощо. Тут варто наголосити, що у законодавстві немає чіткого правового визначення терміну «зміна підлеглості релігійних організацій», що очевидно ускладнює розуміння підстав та умов державної реєстрації (або перереєстрації).

Також доволі суперечливим є наділення законодавцями віруючих правом на зміну канонічної підлеглості. У такому разі, право віруючого на зміну є вищим за право релігійної організації на канонічну належність та традиції. Суто теоретично, громада може змінити свою віросповідну фактичну належність – з православної, наприклад, у греко-католицьку. Ми не будемо зараз детально зупинятися на протиріччі даного нововведення з боку правових норм України, проте наголосимо на деяких моментах.

Не є чітко визначеним критерії членства та кількості релігійної організації. Вказується, що членство є волевиявленням, однак ми знаємо, що держава не вимагає від релігійної організації вказання умов набуття членства, його позбавлення та фіксації. Є доволі очевидним той факт, що більшість православних релігійних організацій не веде чіткого обліку членства, відтак членом громади може бути будь-хто. Отже, у законодавстві варто вказати вимогу відносно фіксованого членства, що унеможливило б сумнівні голосування псевдопредставників громади. Також, не можемо не звернути увагу на той факт, що та незгодна частина громади може бути менше 10 чоловік, а отже не може утворити власну релігійне об'єднання, що очевидно обмежує право громадян на свободу віросповідання.

Законодавче бачення автономності релігійних громад є прямим втручанням у внутрішні настанови релігійної організації, до складу якої ті входять. Відтак правовий статус релігійних громад видається доволі сумнівним у розрізі його легітимності. Обидва правових статуси виступають у протиріччя за рахунок недостатності правових механізмів врегулювання канонічних суперечностей. Варто вказати і те, що процедура зміни підлеглості так само є недостатньо висвітленою та деталізованою, що є також

неприпустимим тоді, коли це стосується одного з ключових прав громадянського демократичного суспільства – права на свободу віросповідання. У будь-якому випадку дані нововведення розширюють автономію релігійних громад, шляхом обмеження автономії релігійних організацій, а отже наявна потреба у більш детальному законодавчому врегулюванні бачення правових статусів релігійних організацій та громад з введенням більш прозорих механізмів зміни підлеглості.

2.4. Умови припинення правового статусу релігійних громад та громад, що мають переконання

Хочеться окремо наголосити на припиненні¹⁸ статусу юридичної особи релігійної організації. Так, відповідно до статті 16 ЗССРО діяльність релігійної організації, *може* бути припинена у разі її реорганізації (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідації [31]. Проте у попередньому підрозділі ми зазначали, що зміст правового статусу релігійної громади, що змінила свою підлеглість, лишається незмінним. Така ймовірність ставить питання відносно того, чи лишається за реорганізованою громадою її правовий юридичний статус, чи вона його позбавляється і набуває нового, хоча і зі збереження цивільних та інших майнових прав. Реорганізація або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її власних настанов (частина друга статті 16). При цьому закон «Про державну реєстрацію» також накладає вимоги на реорганізацію та ліквідацію, відповідну регламентуючи власний порядок організації.

Існує і процедура примусового припинення у судовому порядку, якщо релігійна організація, що є юридичною особою, *порушила законодавство України*, у тому числі положення ЗССРО. Далі у статті зазначаються *виключні* випадки, котрі уможливають діяльність релігійних організацій. Не можна не наголосити на специфіці викладу частини 1 статті: «(..) процедура примусового припинення у судовому порядку, якщо *релігійна організація, що*

---

¹⁸У тому числі – ліквідації, позбавлення.

є юридичною особою (...)). Так, законодавець вперше за закон передбачає альтернативну релігійній організації (як юридичній особі, уточнюючи таку його правову форму) – теж релігійну організацію, однак яка не має статусу юридичної особи. Таку статтю можна потрактувати як таку, що забезпечує існування релігійної організації поза правовим полем, і потенційно – неможливість припинення її існування. При цьому лишається питання прав таких організацій а також проблема заборони діяльності незареєстрованих релігійних організацій, котрі можуть здійснювати правомірні дії, якщо це буде доведено у судовому порядку, з одного боку, та свавілля з боку практичного виконання норм права, без врахування особливостей організації.

У той же час, не до кінця є чітко зрозумілими підстави скасування державної реєстрації та, відповідно, позбавлення юридичного статусу. Доволі проблематичним та комплікованим нині є і процеси ліквідації релігійних організацій, які підпадають під дію все того ж закону «Про державну реєстрацію». Відтак, ми знову приходимо до думки відносно кодифікації вимог, умов та підстав припинення діяльності та позбавлення юридичного статусу.

На нашу думку, доволі перспективним могло би бути впровадження такої підстави припинення правового статусу релігійної організації як встановлення відсутності необхідних даних у статуті (невиконання вимог частини третьої статті 12) або нелегітимна (самовільна) зміна інформації поданої у статуті. Також ми вважаємо необхідним уточнення у законодавстві єдиної позиції щодо припинення діяльності та припинення правового статусу (статусу ЮО). В цілому, умови припинення діяльності мають бути більш деталізовані та узгоджені з положеннями закону «Про державну реєстрацію».

Отже, розглянувши специфіку змісту правового статусу релігійних організацій та умов його набуття й позбавлення, ми приходимо до висновку, що помітною є невідповідність та слабкість кореляції між юридичним змістом різних НПА у сфері свободи віросповідання, присутні розбіжності в

осмисленні статусу релігійних організацій на різних структурних рівнях моделі нормативної регламентації. Зокрема, кожен зі структурних елементів наділений власним високим рівнем управлінської автономії та прийняття рішень від відповідно до законодавства, хоча і з наявними рудиментарними підходами щодо співпраці з органами державної влади, які відповідно деяким чином обмежують свободу. При цьому отримання правового статусу є штучно ускладненою та неоптимізованою процедурою, що потребує свого вдосконалення та більш детального розгляду. Відтак, наявна модель нормативної регламентації правового статусу релігійних організацій є доволі неоднорідною та некодифікованою у полі принципів взаємодії. Нашарування нових норм вступають у конфронтацію з зі старими принципами та деякими міжнародними стандартами. Неможливо однозначно вказати характер моделі правової регламентації, і разом з цим варто визнати, що дана модель в цілому не є достатньо пропрацьованою у юридичному полі. Наявна модель не є ні ліберальною, ні зрівняльною у повній мірі, що відповідно впливає на статус релігійних організацій як ЮО приватного права.

ВИСНОВКИ

Здійснивши послідовний аналіз предмету нашого дослідження нам вдалося сформулювати наступні висновки:

1. Специфіка поняття правового статусу релігійних об'єднань може бути пояснена колективними аспектами невід'ємних прав людини – права на свободу віросповідання та зібрань, котрі наділяють об'єднання значно ширшою автономією у рамках міжнародного права ніж будь-які інші громадські формування. За формою ми розрізняємо правовий (юридичний) та частково-правовий (частково-юридичний) статуси як різні характерні системи регламентації статусу в залежності від рівня формалізації релігійних об'єднань. Посилаючись на рекомендації ОБСЄ, *правовий* статус застосовується лише до релігійних організацій як юридичних осіб, що наділені повною правосуб'єктністю, котра регламентується у відповідних НПА. Частково-правовий статус, у свою чергу, застосовується до релігійних об'єднань, котрі не наділені статусом ЮО, а також обмежені у своїй праводієздатності та позбавлені юридичної відповідальності, а точніше основ її регламентування, як структурного елементу статусу. При цьому об'єднання у рамках обох статусів однаково захищаються на міжнародному рівні і наділені рівною можливістю до реалізації права на автономію у питаннях практичного користування свободою віросповідання а також можливістю захисту прав, зокрема у Європейському Суді з прав людини.

2. Модель правової регламентації статусу релігійних об'єднань – це характерний комплекс правових механізмів та принципів реалізації окремо взятого національного законодавства, що розкриває зміст прав, свобод, обов'язків та відповідальності релігійних об'єднань та організацій, відповідно до яких останні як суб'єкти права координують свою поведінку у суспільстві. До моделі регламентації *структурно* віднесли а) правовий та частково-правовий статуси релігійних об'єднань та відповідні умови та б)

вимоги до набуття і позбавлення правового статусу як правові норми. Також ми встановили, що нормативний аспект ДКВ, котрий виступає у якості законодавчих норм у сфері свободи совісті та віросповідання, безпосередньо надає змісту та характеру моделі правової регламентації статусу релігійних об'єднань, що надало нам можливість їх ототожнювати.

3. Відповідно до українського законодавства діяльність, а отже і статус, релігійних організацій регламентується виключно нормами національної правової системи, де вирішальну роль відіграють положення КУ. Окрім спеціалізованих законів відносно свободи віросповідання (таких як ЗССРО), аналіз правового статусу релігійних організацій можна здійснювати і на основі актів та нормативних рішень, що стосуються статусу громадських об'єднань та реєстрації ЮО. Правовими джерелами української законодавчої бази, що регламентують правовий статус релігійних організацій, окрім НПА національної правової системи, є низка ратифікованих міжнародних угод відносно фундаментальних прав людини, які здебільшого імплементовані в українську правову систему.

4. Правові принципи українських ДКВ нині виступають у формі законодавчих передумов змісту статусів релігійних організацій, а отже – відповідної моделі їх нормативної регламентації. Одним з ключових принципів є позиція щодо «відокремленості» релігійних організацій від органів державної влади та шкіл, котра є спадком колишніх правових систем, які діяли на території України. При цьому, даний принцип інституційної диференціації доволі слабо корелюється з потребою нормативних механізмів регулювання правового статусу релігійних організацій. Доволі помітною є і неоднорідність та непослідовність законодавчого застосування даного принципу. Варто наголосити на тезі, що релігійні організації, фактично діючи як повноцінний інститут громадянського суспільства, у рамках правової системи витіснені до сфери приватного права, що не відповідає їх соціальній природі та принципам реалізації права громадян на свободу віросповідання. Відтак, характер ДКВ і відповідна модель нормативної

регламентації не є ні ліберальної, ні зрівняльною у повній мірі. Відтак державна політика у сфері релігії має корелювати правовий та практичні аспекти ДКВ для здійснення ефективної діяльності

5. Проаналізувавши зміст, умови набуття та позбавлення правового статусу релігійними організаціями як структурних елементів відповідної їх моделі нормативної регламентації, ми дійшли висновку, що відсутня послідовність нормативної реалізації у галузевих, рівно як і негалузевих сферах правової системи, що відповідно паралізує повноцінну методіку здійснення державної політики у сфері релігії, а також звужує автономію релігійних організацій та можливість захисту прав невіруючої частини громадян. Відсутність послідовної цілісної моделі нормативної регламентації можна пояснити кон'юнктурністю внесення змін до законодавства, як ми могли помітити у випадку конфронтації статусів релігійних громад та релігійних організацій, що позбавляє державу можливість створення довготривалої систематичної політики законодавства та управління, що впливає на зміст та реалізацію прав людини в Україні, а особливо свободи віросповідання.

6. У контексті різних структурних елементів дипломної роботи ми формували або реактуалізували вже наявні рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства у сфері нормативної регламентації правового статусу релігійних організацій. Зокрема, ми вважаємо доволі ефективним законодавчий розвиток інститутів публічного права, в рамках яких потенційно могли би діяти релігійні організації, і це би більш повно могло би забезпечити їх право на свободу віросповідання, а також отримало би законні підстави регламентації та обмеження їх протиправного втручання у сферу державної політики, що виходить за межі їх компетенції. У такому разі, отримання такого статусу може мотивуватися окремо взятими культурно-історичними особливостями релігійного об'єднання, його чинною суспільною репрезентацією, а також діяти на основі принципів нейтральності та рівного відношення держави.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ДКВ – державно-конфесійні відносини.

ЄДР – Єдиний державний реєстр, повна назва – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини (повна назва – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод).

ЄС – Європейський Союз.

КМУ – Кабінет міністрів України

КУ – Конституція України.

НБСЄ – Рада з безпеки і співробітництва в Європі (назва ОБСЄ до 1995 року).

НПА – нормативно-правовий акт.

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ООН – Організація об'єднаних націй.

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусишин Б.І., Бондаренко В.Д. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 387 с.
2. Биков О. М. Основні проблеми реєстрації релігійних організацій та шляхи їх вирішення / О. М. Биков // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 70-74.
3. В Україні офіційно з'явилася Церква Літаючого макаронного Монстра [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/society/843139-v-ukrajini-ofitsiyno-zyavilasya-tserkva-litayuchogo-makaronnogo-monstra.html>.
4. ВРЦіРО обговорила з головою Нацполіції роботу храмів під час карантину [Електронний ресурс] // ВРЦіРО. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/events/2020-04-04-uccro-police-web-conference>.
5. ВРЦіРО повторно ініціює зустріч з Прем'єр-міністром щодо функціонування храмів [Електронний ресурс] // ВРЦіРО. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/news/uccro-initiates-meeting-with-prime-minister-of-ukraine>.
6. Всеобщая декларация прав человека ООН от 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – 1948. –
Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
7. Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ (29 июня 1990 г.) [Електронний ресурс]. – 1990. –
Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082.
8. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Электронный ресурс] // Организация по безопасности и

- сотрудничеству в Европе. – 1975. – Режим доступак ресурсу: <https://www.osce.org/ru/ministerial-councils/39505?download=true>.
9. Інформація про ВРЦіРО [Електронний ресурс] // ВРЦіРО. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/council/info>.
10. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : Підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Л. : «Новий Світ-2000». – 584 с.
11. Кобетяк А. Р. Імперативи толерантизації міжконфесійних відносин у сучасній Україні : дис. канд. філос. наук : 09.00.11 / Кобетяк Андрій Романович – Житомир, 2015. – 196 с.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Ради Європи від 04.11.1950 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
13. Конституція України: закон України від 28.06.1996 № 254к/96 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
14. Котлярова Т. О. Основні напрями співпраці релігійних організацій з першими суспільними інститутами в сучасній Україні / Т. О. Котлярова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – 2015. – Вип. 34. – С. 43-49.
15. Кузьменко Т. М. Сутнісні характеристики та класифікація соціальних груп: референтна група: види та функції / Т. М. Кузьменко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. - 2013. - Вип. 18. - С. 64-77.
16. Мердок Дж. Защита права на свободу мысли, совести и религии в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы. – Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2014 – 163 с.
17. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії “правовий статус” / А. В. Панчишин // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 95–98.
18. Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі (15 січня 1989 р.)

[Електронний ресурс] // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 3. – С. 69-71.
– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_1996_3_16.

19. Положення про експертну раду з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій [Електронний ресурс] // Міністерство культури України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245232192&cat_id=245232123.

20. Попок А. Конституційне закріплення моделей державно-конфесійних відносин у пострадянських державах / А. Попок, Ю. Решетніков // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 2. – С. 11-19.

21. Правозахисники бачать агресивний наступ релігійних конфесій на Раду [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/07/18/7149884/>.

22. Пристінський І. О. Статут (положення) релігійної організації як документ, що визначає її адміністративно-правовий статус / І. О. Пристінський // Адвокат. – 2009. – № 7. – С. 31-34.

23. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23.02.2006 № 3477-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

24. Про внесення змін до розпорядження від 21.05.2014 № 293 «Про створення районної Міжконфесійної духовної Ради Церков і релігійних організацій при Святошинській районній в місті Києві державній адміністрації»: розпорядження від 19.10.2014 №501 [Електронний ресурс] // Святошинська районна в місті Києві державна адміністрація. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://svyat.kyivcity.gov.ua/files/2017/10/20/Rosp501.pdf>.

25. Про внесення зміни до статті 12 Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі,

яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України: закон України від 20.12.2018 № 2662-VIII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19>.

26. Про громадські об'єднання: закон України від 22.03.2012 № 4572-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

27. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: закон України від 15.05. 2003 № 755-IV // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 31-32. – Ст.263.

28. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Положення від 03.11.2010 № 996 [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

29. Про міжнародні договори України: закон України від 29.06.2004 № 1906-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

30. Про річну статистичну звітність з питань державно-конфесійних відносин в Україні за 2018 рік (релігійні організації): наказ Міністерства культури України від 29.03.2019 р. № 257 [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2019/75410/.

31. Про свободу совісті та релігійні організації: закон України від 23.04.1991 № 987-XI // Відомості Верховної Ради УРСР – 1991. – № 25. – Ст.283.

32. Про створення районної Міжконфесійної духовної Ради Церков і релігійних організацій при Святошинській районній в місті Києві державній адміністрації: розпорядження Святошинської районної в місті Києві державної адміністрації від 21.05.2014 №293 [Електронний ресурс] //

- Київська міська державна адміністрація. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://svyat.kyivcity.gov.ua/files/2014/6/10/rozpor293.PDF>.
33. Рада церков [Електронний ресурс] // Святошинська районна в місті Києві державна адміністрація – Режим доступу до ресурсу: <https://svyat.kyivcity.gov.ua/content/rada-cerkov.html>.
34. Рада Церков пояснила депутатам свої зауваження до Стамбульської Конвенції [Електронний ресурс] // ВРЦіРО. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-objections-on-istambul-convention>.
35. Радченко А. Ю. Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / Радченко Аліна Юріївна – Харків, 2015. – 207 с.
36. Рекомендації щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань – Варшава: OrganizationforSecurityandCo-operationinEurope, 2004. – 70 с. – (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ)).
37. Рекомендації щодо правосуб'єктності релігійних громад та громад, які дотримуються певних переконань – Варшава: PoligrafusJacekAdamiak, 2015. – 51 с. – (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ)).
38. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
39. Словник основних термінів з курсу «соціологія» для студентів усіх спеціальностей / К. А. Агаларова, В. В. Бурега, Г. – М. Саппа; під заг. ред. проф. Буреги В.В. – Х.: НТУ «ХПІ», 2015. – 44 с.
40. Теориягосударства и права : учебник для вузов / В. М. Корельский, В. Д. Перевалова. – М. :НОРМА-ИНФРА, 2002. – 616 с.
41. Титаренко В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин в суспільстві. Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2013. – С.78-85.
42. Україна: проблеми із реалізацією Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс] // Коаліція за особисту автономію. – 2018. – Режим доступу до ресурсу:

https://www.academia.edu/37507005/Україна_проблеми_із_реалізацією_Міжнародного_пакту_про_економічні_соціальні_і_культурні_права.

43. Ухвала Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 26.11.2018 № 78083819 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78083819>.

44. Факультативний протокол ООН до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i50.

45. CouncilofEuropeConventiononpreventingandcombatingviolenceagainstwomenanddomesticviolence // CouncilofEuropeTreatySeries - No. 210. – 2011. – Режим доступу: <https://cutt.ly/iySWzMK>.

46. GesetzlichanerkannteKirchenundReligionsgesellschaften [Електронний ресурс] // ÖsterreichsdigitalesAmt – Режим доступу до ресурсу: https://www.oesterreich.gv.at/themen/leben_in_oesterreich/kirchenein_austritt_und_religionen/3/Seite.820015.html.